

MINŐSÉGJELZŐS SZERKEZETEK A TIZENEGY ÉVESEK ÍRÁSOS SZÓKINCSEBŐL

Írta: SOMFAI LÁSZLÓ

1. A szóbeli előadóképesség és beszédképesség szinte a születés pillanatával meginduló folyamat, amely az egyén egész élete folyamán állandó mozgásban, formálódásban, alakulásban, változásban, fejlődésben van. A hatéves korban iskolába kerülő gyermek „bizonyos” szókinccsel rendelkezik, ezzel fejezi ki magát — egyelőre szóban, hiszen írni még nem tud —, s ez a szókinccs az egyén beszélt, aktív szókinccse. De van már passzív szókinccse is, hisz eddig is beszéltek hozzá, s azt megértette; vagyis fejlesztették szókinccsét alkalmasszerűen környezete, szülei, testvérei, játszótársai, bölcsődei és óvodai gondozói stb., s most megkezdődik szókinccsének tervszerűbb fejlesztése. A gyakorlatok (olvasás, írás, fogalmazás, nyelvhelyesség, helyesírás, környezetismeret, számtan—mértan, gyakorlati foglalkozás, rajz, ének—zene, testnevelés heti 20—27 órában, majd a felsőtagozatos tizenhárom tantárgy 29—31 órában növeli hozott szókinccsét, fejlesztí beszélt és írott nyelvét. Hogy azonban mit fejleszt, mi a kiinduló alap, melyek azok az igék, főnevek, melléknevek, határozószók, amelyeket fejleszteni kezdünk, ezt talán egyetlen pedagógus sem tudja, de nem is tudhatja többek között azért sem, mert ez annyiféle, ahány tanuló ül az osztálypadokban. Márpedig igazán tervszerű munkát végezni enélkül lehetetlen. Amit elérni akarunk, azt ismerjük, de amiből mint adott alapanyagból kiindulunk, amit formálunk, amit fejlesztenünk kell, azt csak elképzeljük, sejtjük, de nem tudjuk.

Munkánk céljai és feladatai közé nem tartozik annak vizsgálata, milyen nehézségek állják útját, hogy a hatéves gyermek aktív szókinccsét egy-egy tanító évenként felmérje. Még csak azt sem körvonalazzuk, miféle apparátusok, pedagógiai gépek volna szükségesek ehhez. (Pedig a kérdés rendkívüli fontossága miatt multhatatlannul szükséges volna ezek megkonstruálása és munkába állítása.)

A hatéves gyermek még nem tud írni, ezért szókinccsének alapvető igéit, főneveit, mellékneveit, határozószóit, igeneveit sem áll módunkban „összegyűjtetni” vele, arról nem is szólva, hogy e szófaji kategóriákat sem ismeri. S mivel a tanítónak sem áll rendelkezésére apparátus, természetesnek vesszük, hogy fogalmunk sincs róla, e téren mi az adott, mit kezdünk el fejleszteni.

Nekünk sem állnak rendelkezésünkre apparátusok, csupán maga az igény, hogy végre közelebb lépjünk egy lépéssel képzsünk alanyához.

Egy tizenegy éves korcsoport képezte vizsgálódásaink kiindulópontját. A munka elvégezhetőségi határa pedig arra készítette, hogy szókinccsvizsgálódásunk csupán az írott nyelvre korlátozódjék.

Megvizsgáltunk egy nagyvárosi hatodik osztályt: Az 1964—65. tanévben a tanmenet alapján készített írásos fogalmazványokból kiírtuk a minőségjelzős szerkezeteket, ezeket rendeztük, majd néhány szempont szerint elemeztük őket. (További munkánk során ugyanígy megvizsgáljuk majd az igéket és a főneveket.)

2. Elsőül a Szegedi Tanárképző Főiskola I. számú Gyakorló Általános Iskolája 6/C osztálya tanulófüzeteinek alapján végzett munkákat közöljük, ebből is a jelzős szerkezetekre vonatkozókat.

A tanulók létszáma harmincnégyszáz. Az alábbiakban ismertetjük a szülők származását, a tanulók osztályzatát magyar nyelvből és irodalomból a tanév végén, valamint tanulmányi átlagukat.

A szülők	A tanulók száma	Osztályzatuk magyarból					Tanulmányi átlaguk				
		5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Munkás és paraszt	2 5,88%	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—
Értelmiségi	19 55,88%	5	6	7	1	—	6	8	5	—	—
Alkalmazott	13 38,24%	—	1	8	—	4	1	5	3	—	4

A négy irodalmi dolgozat fogalmazási átlaga: 3,86,
a magyar nyelv és irodalom átlagos osztályzata: 3,26,
a tanulmányi osztályzat: 3,66.

A fenti átlagok azt mutatják, hogy az osztály jó közepes tanulmányi átlagú, a dolgozatok fogalmazási átlaga ennél két tizeddel magasabb, a tantárgy átlaga viszont csak 3,26, vagyis négy tizeddel gyengébb a tanulmányi és hat tizeddel a fogalmazási átlageredménynél. Ez utóbbi adat nem túlságosan meglepő, hiszen minden magyar-tanár arra kényszerül, hogy a gyengébb helyesírás miatt lerontsa az osztályzatokat, ha objektíve akar értékelni, s ha kellően tiszteltetben tartja a tanterv követelményeit; az is köztudott, hogy helyesírástanításunk eredménye még mindig egyik leggyengébb, legsebezhetőbb pontunk.

Ez az osztály írásos kifejezőképesség tekintetében tehát megközelíti a „jó” kategóriát. Magyar nagyváros belső területén élő szülők gyermekeiről van szó, akik négy éven át ugyanegy tanító irányításában fejlődtek, s 5–6. osztályban, két éven át ugyanannak a tanárnak kezében voltak. Így szókincsük bizonyára országos viszonylatban is a jobbak közé tartozik.

El kell még mondani bevezetőül azt is, hogy persze korántsem kiegyensúlyozott a harmincnégyszáz tanuló szókincsé. Sőt, nagyon is nagy az inga kitérése. Ha a két — bizonyára — legszélsőségesebb kifejezőképességű tanuló munkáját szembeállítjuk, eléggé meglepő képzet kapunk, s egyben meggyőződhetünk, milyen sokoldalú a tanári felelősségünk, tennivalón. K. M. és T. Gy. egyik dolgozatának vizsgálata a következőket árulja el:

	K. M.	T. Gy.
igét használt	24 félét	12 félét
főnevet használt	39 „	14 „
mellékevet használt	21 „	1 „
határozószót használt	13 „	8 „
névmást használt	5 „	egyet sem
jelzős szerkezetet használt	14-et	1-et.

K. M. dolgozata 122-féle összesen 168 szóból állott, T. Gy.-é 44 féle összesen 54 szóból. Az óriási minőségi eltérés elsősorban a terjedelem 3:1-es viszonyából adódik, ami viszont T. Gy. gondolatszegénységére is vall. (T. Gy. a tanév végén magyarból javítóvizsgára bukott. K. M. magyar nyelv és irodalomból közepes osztályzatot kapott jeles fogalmazóképesége ellenére, ugyanis máskülönben hanyag, lusta tanuló.)

3. Vizsgálat tárgyává tettük a tanév folyamán készített négy iskolai dolgozatot, valamint a munkafüzetükben található fogalmazványaikból még tizenhármat. Ezek műfaji megoszlása a következő: reprodukáló elbeszélés 2, önálló elbeszélés 2, tájleírás 3, levél 2, jellemzés 2, tárgyleírás 1, vázlatkészítés 3, elbeszélő levél 2. Összesen tehát tanulónként 17 írás képezte vizsgálatunk tárgyát.

Mindezekben a tanulói munkákban talált minőségjelzős szintagmákat összegyűjtöttük. (A betűrendbe szedett szóanyag közlésétől itt most el kell tekintenünk.)

Az alábbiakban néhány szempont szem előtt tartásával vegyük bonckés alá a csaknem kétezer címszavas anyagot.

3.1. Érdekes lehet megfigyelni, melyek azok a jelzők, amelyek a leggyakrabban ismétlődnek a tizenegy éves gyermekcsoport írásos aktív szókincsében. Ezekre bukkanunk: *nagy* 89, *egyik* 60, *szép* 49, *kis* 44, *jó* 32, *minden* 26, *másik* 22, *gyönyörű* 22, *magas* 20, *batalmas* 18, *különböző* 17, *vidám* 15, *olyan* 13, *hosszú* 12, *nehéz* 11, *piros* 11, *török* 11, *új* 11, *utolsó* 11, *fekete* 10, *fiatal* 10, *régi* 10, *rossz* 10, *erős* 9, *gonosz* 8, *izgalmas* 8, *kedves* 8, *meleg* 8, *milyen* 8, *szomszéd* 8, *boldog* 7, *falu* 7, *német* 7, *sötét* 7, *szomszédos* 7, *többi* 7, *zöld* 7, *érdekes* 6, *finom* 6, *gyors* 6, *igazi* 6, *következő* 6, *más* 6, *nyári* 6, *sűrű* 6, *vörös* 6, *édes* 5, *furcsa* 5, *kisebb* 5, *modern* 5, *óriási* 5, *öreg* 5, *saját* 5, *szomorú* 5, *tarka* 5, *téli* 5.

3.2. Vizsgáljuk meg most azokat a jelzőket, amelyek sok jelzett szóval alkottak szerkezetet! Egyik ilyen szó a *gyönyörű*. *Gyönyörű* a *csalogány*, *ház*, *hegy*, *kép*, *mese*, *nagyváros*, *palota*, *síkság*, *virág*, *táj*, *templomsátor*, *vízesés*, *tó*, *bérlház*, *város*, de *gyönyörű* a *vidék*, a *nyári reggel*, sőt az *élmény*, *kilátás*, *látvány* és *történet* is. — *Batalmas* jelzővel illeték ezeket a szavakat: *áruház*, *csörlődaru*, *erdő*, *fa*, *fűrt*, *gép*, *gerenda*, *hegy*, *konyhaszekrény*, *lépcsősor*, *papírtekercs*, *park*, *présgép*, *puttony*, *szökeőkt*, *szörnyeteg*, *zaj*. — A *nagy* jelzett szavai a következők: *ablak* 3, *akaraterő*, *asztal*, *bérlház*, *betegség*, *boldogság*, *bolondság*, *búbánat*, *csapat*, *csatazaj*, *csodálkozás*, *csomag*, *darab* (*hús*), *dübbörgés*, *építkezés*, *épület* 4, *ember*, *emelődaru*, *erdő*, *erőfeszítés*, (és *nehéz*) *gomb*, (és *szép*) *dombok*, (és *világos*) *ablak*, *fa*, *fájdalom*, *fegyelemtartás*, *félelem*, *fenyőerdő*, *figyelem*, *fogadtatás*, *golyó*, *gyár*, *gyümölcsfa*, *hang*, *hangzavar*, *harc* 3, *harcos*, (*hat és tíz év körüli*) *gyermek*, *ház*, *hegy*, *helyiség* 2, *hőstett* 2, *hullám*, *hűtőszekrény*, *injekció*, *kancsó*, *katonaöv* (*övezet!*), *kert*, *készülődés*, *király*, *kiterjedés*, *konyhaszekrény*, *kupa* 2, *láda*, *lárma*, *lárma és sikongás*, *láz* 2, *lelkiismeretesség*, *meleg*, *mező*, *moraj*, *munka* 3, *munkálat*, *ordítás*, *öröm*, *papír*, *park*, *puszta*, *riadalom*, *robaj* 4, *ruhaanyag*, *sereg*, *sikoltás*, *sírás*, *sürgés-forgás*, (*szál*) *legény*, *szeretet* 2, *szoba*, *szükség*, (*tágas*) *udvar*, *tarkabarká*, *tekintély*, *terület*, *tett*, *tisztelet* 2, *úr* 2, *vihar*, *zaj* 3, *zenebona*, *zsibongás*. (A számok itt is és mindenütt az előfordulást jelzik.)

3.3. Legtöbbször a következő szerkezetek fordulnak elő: *egyik nap* 33, *feneketlen tó* 29, *kis Csalogány* 26, *őrsi-óra* 19, *gyönyörű-táj* 9, *mi-féle-gomb* 9, *minden ember* 9, *öreg néni* 9, *egyik ház* 8, *Kuckó király* 8, *egri vár* 7, *jó tulajdonság* 7, *német katona* 7, *nyári nap* 7, *bujdosó honvédtiszt* 6, *bujdosó tiszt* 6, *egyik barát* 6, *egyik éjjel* 6, *egyik társ* 6, (*katonákkal*) *megrakott vár* 6, *kis zacskó* 6, *litván falu* 6, *minden férfi* 6, *cementkeverő gép* 5, *drága fiú* 5, *édes fiam* 5, *egyik katona* 5, *egyik gyár* 5, *finom ebéd* 5, *haldokló asszony* 5, *kis falu* 5, *ostromlott város* 5, *őrsi foglalkozás* 5, *pesti utca* 5, *társadalmi munka* 5, *új ház* 5.

3.4. Főnévi jelzők:

a) a jelző népnév: *cseh bajnok*, *litván ember*, *litván falu*, *magyar nép*, *magyar rab*, *magyar tiszt*, *matyó viselet*, *német elnyomás*, *német fasiszták*, *német gép*, *német katona*, *német megszálló*, *német pilóta*, *német pusztítás*, *orosz falu*, *török ágyú*, *tö-*

rök csapat, török fogoly, török janicsár, török nő, török tábor, török támadás, török temető, török templom;

b) a jelző egyéb főnév: *cseresznye befőtt, doktor bácsi, doktor néni, ezüst minta, fűzfa erdő, gimnazista egyenruha, kommunista ember, kommunista szövetség, partizán sereg, pogány dal, pogány ének, rab pap, rongy paraszt, turista út, vasbeton alap.*

3.5. Rendkívül sok az olyan szerkezet, amelynek jelzője melléknévi igenév.

a) Folyamatos történést kifejező melléknévi igenév: *bujdosó honvédtiszt 6, bujdosó tiszt 6, haldokló asszony 5, alvó őr 4, hadakozó kedv 4, hancúrozó gyerek 4, csillogó hab 3, csillogó víztükör 3, fásasztó munka, lengő teher 3, malterkeverő gép 3, épülő ház 2, felfedező út 2, következő nap 2, siránkozó hang 2, tűzö nap 2, visszatérő néni 2, aggódó anya, alvó anya, aranyló sugár, áruló pénz, bámuló nagyanyó, benyíló szoba, betolakodó fasiszták, biztató jel, boldogító szó, bólogató gyümölcsfa, bujdosó honvéd, csillámló hab, csillámló kard, dobogó szív, dolgozó család, dorgáló szó, dörmögő férfihang, dübörgő léptek, dübörgő óriás, dühöngő állat, düledező építmény, égő fa, élő hős, elutazó Márton, épülő híd, épülő gyár, érő búza, fájló szív, földkotró gép, frissítő ital, gyönyörködtető fürdő, hajladozó fa, hajmeresztő dolog, háborzoló hang, hátralevő idő, hazatérő Márton, hazaérkező Márton, hazavezető út, házépítő munkás, hódító német, horkoló hang, hömpölygő víz, hullámozó tükör, hullámozó víztükör, ijesztő alak, jövő nyár, kanyargó Duna, kanyargó lépcső, következő szoba, következő történet, következő szüret, közeledő ember, lázongó tömeg, lengő fal, lógó lámpa, marós anyag, mozgó alak, múló öröm, ordító ember, ordító fájdalom, örüllő legény, perzselő nap, ráeső rész, ragadozó állat, ragyogó hold, remegő kéz, sárguló szőlőtőke, sétáló lakos, sétáló-legény; síró-beteg, síró nő, sóderkeverő ember, szerető édesapa, sziszegő kígyó, szorgoskodó ember, szorongó érzés, tájékozódó képesség, távozó fiú, terelő út, törekvő vitéz, túlkölköző kocsi, tündöklő nap, tündöklő ezüst szalag, ugráló szöcske, úszó farönk, ünneplő ember, vándorló nagyurak, vágató lovas, várakozó teherautó, villogó szempár, virágzó falu, virágzó-rügyező fa, visszatérő anyóka, ziháló mell, zöldellő fa, zúgó tömeg, zsvajgó tömeg, zsvajgó lányok.*

b) Befejezett történésszerű melléknévi igenév: *ostromlott város 5, megvadult bika 3, színlelt almalopás 3, lebontott ház 2, agyafúrt játéka, ajándékozott kendő, becsapott fasiszták, beépített fal, beépített konyhabútor, beépített szekrény, befagyott Tisza, bőszült bika, döglött állat, döglött farkas, dühödő állat, elcsüggedt nép, elfehéřült arc, elfoglalt vár, elhanyagolt ház, elmaradt felhő, elszabadult bika, eltévedt golyó, eszeveszett alakzat, felépült iskola, felnőtt ember, felnőtt férfi, festett tál, főzött kukorica, gondozott park, ígért vár, izzadt arc, izzadt férfi, jóismert dallam, kapott pénz, kiásott föld, kidülledt szem, kihagyott bot, kijelölt ház, kinyújtott fa, kipirosodott férfi, kisírt szem, kívágott fatörök, kivirult arc, kopott szatyor, körülzárt háztömb, körülzárt hely, lebontott téglák, lerombolt, kiégett épület, leszedett szőlő, leszüretelt szőlő, letarolt gabonaföld, letört kukorica, lezárt tér, lezárt város, meglepett bika, megrakott vár, megriadt őz, megszabott jel, megszokott hang, megtámaszkodott férfi, megtébolyodott vőlegény, múlt hét, ottmaradt kisfiú, összerakott fa, rémült ember, rémült sikoltás, sápadt arc, szeretett vadászkutya, színlelt almatolvaj, színlelt lopás, szökő katonák, tagbaszakadt legény, törött téglák, úgynevezett központ, űzött vad.*

c) Beálló történést kifejező melléknévi igeneves jelzőt nem találtunk.

3.6. A minőség legmagasabb mértékét a következő jelzőkkel fejezték ki a tanulók: *legjobb 4, legkedvesebb 3, legkisebb 3, legközelebbi 3, legszebb 3, legmagasabb 2, legnagyobb 2, legbátrabb, legbolondabb, legbolondosabb, legdrágább, legfontosabb, leggyengébb, legjobbak, legkorszerűbb, legmeredekebb, legokosabb, legrovidebb, legsikerültebb, legveszélyesebb.*

3.7. Halmazott jelzőket igen sűrűn használtak:

a) Mellékrendelő jelzős szerkezetek: *izgalmas, érdekes történet 3; alacsony, sovány ember; alacsony, vörös hajú, izzadt fejű ember; barátságos, igen könnyű, egyszerű öltözetű nő; barna hajú, egyszerűen öltöző nő; bátor, barátságos, hős pilóta; bátor, becsületes ember; csöndes, rendes fiú; csúnya, rozoga kis emeletes viskó; együgyű és buta testvér; elég sűrű és sötét folyadék; érdekes és izgalmas esemény; erős akaratú, nem ijedős hős; erős és becsületes ember; fehér, vetett ág; fekete, régi, sokat használt gáz-tűzhely; festett, öblös tál; fizikai, kémiai, mértani eszközök; forró, fülledt nyári délután; fősvény és kevély, zsugori, gonosz ember; fütyülő, viccelődő munkás; helyes és egyforma nővérek; hideg, téli, havas délután; hosszú, hét hetes raboskodás; hosszú és széles gyümölcsöskert; írástudatlan, szegény árva gyerek; izgalmas és érdekes kaland; izmos, magas, barna legény; jó és izgalmas játék; jó és rossz gondolat; jó vagy rossz megjegyzés; jobb és bal oldal; jóságos, értem aggódó arc; kedves, barátságos júlke; kedves és szép helyiség; kedves, mosolygós, nyugodt arc; lágy, sima sugár; lázongó és zavaros napok; lerombolt, kiégett épület; magas, bajúszos, barna hajú ember; magas, barna alak; magas, barna hajú, izmos karú ember; magas, egyenes fa; magas, szikár, széles vállú és erős fiatalember; magas és modern ház; magas, sovány alak; magas, sötét alak; magas, sudár alak; magas, szikár ember; magas, szürke épület; magas termetű, nagyon izmos és vállas parasztleány; magas termetű, szőke hajú asszony; meleg, békés világosság; meleg, fénnel teli otthon; nagy és nehéz gomb; nagy és szép dombok; nagy és világos ablak; nagy, tágas udvar; nagyon kedves és szép falucska; nálam erősebb és bátrabb fiú; nyolc ágyas, fehérre meszelt falú kórterem; okos, fekete szem; penészes falú, vizes, egészségtelen lakás; rongy, alávaló paraszt; sok szép és értékes must; sovány, vézna kislány; sötét, félelmetesen hatalmas torok; sudár, barna törzs; szebb, modernebb ház; szerencsés és szomorú dolog; szerény viselkedésű, közepes termetű, zömök fiú; színes, tarka szírom; szép és hosszú kavicsos út; szép és korszerű óvoda; szép és rokonszenves város; szép és tiszta, rendes és határidőre elkészített épület; türelmetlen és izgatott állapot; újra épített, takaros ház; utolsó, bíborvörös sugár; vidám és kedves ember; vidám és kacagó ember; vidáman játszó és futkározó gyerekek; világos, nagy ablak; zöld színű, nagy szemű szőlő; zömök, barna fiatalember.*

A felsoroltak között vannak két, három és négy jelzőjű szerkezetek. A halmazott jelzők többnyire kötőszó nélküliek, vesszővel tagoltak. (Alárendelt viszonyú szerkezetben egyik-másik alaptagként is előfordul.)

b) Az alárendelő jelzős szintagmák a következők:

Határozások: *egybe hordott gabona; napfényben csillogó folyó; tanulásban kiestt lemaradás; tsz-be igyekvő ember; vízbe mártott ruha; gyászruhába öltözött aszszony; kezemben szorongó, himporos szárnyú lepke; napfényben csillogó folyó; olvasmányunkban szereplő, kicsiny litván falu; őrsben érvényes szabály; erdőben levő falu; Romániában levő Csonkatorony; sorban álló lányok; tóba nyúló móló; utcában játszó gyerekek; vízbe mártott ruha; — kedvemre való ötlet; kertre nyíló ablak; számomra eddig nem látott város; előre gyártott elem 2; előre eltervezett hely; földre terített tervrajz; aranysárgára beérett kukorica; arra közeledő ember; csapra vert hordó; kedvemre való ötlet; kékre festett pad; szoborra hasonló merevség; fehérre festett konyhaszekrény; fehérre fesztett parasztház; fehérre meszelt mennyezet; fehérre meszelt szoba; — lakatlannak látszó ház; óriásnak látszó kép; — állathoz hasonlító konyhaszekrény; mosogatáshoz használt másik vízcsap; — emberekből álló sereg; koporsóból kinőtt kápolnavirág; szemekből kiolvasható figyelem; török rabságból megszabadult fogoly; udvarból kiugró zárs; istenről szóló dal; — félig főtt hús; félig kész csatorna; félig kész ház; félig nyers*

hús 3; félig sült hús 3; — ablakon kiszűrődő fény; Baján maradt barátom; dúsan termő fák; gyáván előbújó ember; enyhén ringatózó búza; órán észlelt viselkedés; őrsi órán tanúsított viselkedés; halványan sütő hold; szépen kifaragott széke; szépen felrakott fal; szépen szóló síp; udvaron heverő gyilkos kő; különösen nehéz gombzacskó; lágyan lógó kukoricaszár; sarkon épült iskola; Tiszán vágott lék; török oldalon épülő földbástya; utcán játszadozó gyerek; vendégcsereg élén jövő fiatal pár; vidáman játszó és futkározó gyerek; vörösen izzó napkorong; nagyon boldog ember; nagyon kedves és szép falucska; nagyon jó érzés; nagyon korai idő; nagyon kényelmetlen nap; nagyon rendes gyerek; nagyon sok német; nagyon súlyos eset; nagyon szép bútorzat; nagyon szép nap; nagyon szép táj; nagyon szép kilátás; — dróttal bekerített telep; fákcal teli gyümölcsös; homokkal teli vödör; szerszámokkal teli autó; tervekkel kész építésvezető; farkasokkal hazatérő Miklós; siralmas arccal eltöltött hét; katonákkal körülvett negyed; katonákkal megrakott vár 6; kíváncsisággal vegyes izgalom; málnával megrakott bokor; malterrel teli vödör; szénával megrakott kocsi; vérrel átitatott por; vízzel telt árok; — örökké folyó csap; — ellenségtől kapott pénz 2; — kétszer robbant bomba; — minél több must; — otthon maradt gyerek; ott levő török minaret; itt élő ember; itt használt gép; itt lakó nép; itt szerzett élmény; itt töltött vidám perc; kint hancúrozó társ; jól berendezett és tiszta lakásrész; jól dolgozó munkás; jól felfűjt léggömb; jól felszerelt kocsi; jól fűtött kályha; felfelé vezető út; újonnan épített tv-adó; szemben levő bérház; szemben levő fal; szemben levő szikla; tovább folyó építkezés; újra épített takaros ház; régen látott társ; édesanyám által készített finom ebéd; falu végén élő pásztor; fű között mászkáló szarvasbogár; Böszörmény és a román határ között levő táj; Szabó-hegy felé vezető út; ajtó felett levő lámpa; exkavátor által felrakott kő; ellenség által megölt ember; ház mellett levő kert; gombokkal való cserélés; jelük alatt álló ház; kert felőli ablak; múzeum előtt levő park; nép iránt érzett szeretet; tőkéek közül kikandikáló gyereksereg; élm táruló látvány; előtünk sétáló ember; előttem húzódó gallycsomó; körülötte elhelyezkedő hegy; körülötte levő sétány; mellette levő polc; mellette levő szoba; mellette ülő nő; mellettünk levő ház; Tisza melletti hosszú sétány; benne levő zacskó; feléje tartó asszony; nálam erősebb és bátrabb fiú; fölé hajló fűzfa; fölé hajló ember; velem egykorú gyerek; velem szemben levő fal; velünk szemben levő ház; elég sötét és sűrű folyadék; kicsit szokatlán étel.

Tárgyasak: dalt fújó énekesmadár, erejét meghaladó munka, falat beborító konyhaszekrény, fát hozó fuvaros, fiát váró Toldiné, hordót fészegető vitéz, járókelőket figyelő legény, mézillatot lehelő fű, szemét vesztett nemesúr, szocializmust építő textilgyár.

Jelzősek: a) A jelző szófaja melléknév: boldog szombati nap; csokoládé-barna fejű dankasirály; csúnya vörös folt; csütörtöki őrsi óra; egyik legbecesebb ember; egykori kis Csalogány; egyszerű öltözetű nő; emeletes cserepezett ház; esti narancssárga napsütés; ezeréves földszintes ház; fehér kicsi ujjacska; fehér ruhába öltözött fa; fehér zománcos tűzhely; fekete ruhás asszony; forgalmas pesti utca 2; förtelmes büdös szag; förtelmes üvöltő ének; fürgé mozgású pirospozsgás nénike; gonosz lelkű György; gonosz pesti nép; gyors orvosi beavatkozás; gyors orvosi segítség 4; gyönyörű hegyesdombos vidék; gyönyörű nyári reggel; gyönyörű szép virág; gyönyörű tizenkét lépcsőből álló vízesés; gyönyörű vadregényes táj; hatalmas cementkeverő gép; hatalmas fekete szörnnyeteg; helyes gondolkodású ember; híres magyar művész; hosszúkak alakú konyha; hős Bornemissza Gábor; idős feketeruhás asszony; igazi szép szüret; jobb minőségű lőszer; kis bekerített rész; kis Csalogány című olvasmány; kis takaros ház; kicsi alapterületű konyha; kicsi barátságos fehér ház; kísérteties fehér fal; közepes

magatartású fiú; különböző berendezési tárgyak; különböző használati tárgyak; különböző latin szó; különböző mesterségű szerelők; különböző nagyságú edény; különböző szebbnél-szebb virág; lapos tetejű legnagyobb ház; latin szertartású pap; magas termetű paraszilegény; magas termetű, szőke hajú asszony; meleg nyári nap; meleg őszi vasárnap; milyen nagy kockázat; milyen nagy veszedelem; milyen szép ország; modern emeletes kórház; nagy tágas udvar; a nándorfehérvári csata emlékére emelt lovasszobor; nehéz fizikai munka; nehéz vasbeton gerenda; nem kis kiterjedésű erdő; nyári színeket pompázó erdei csend; ócska földszintes ház; országos hírű tudós; őrsi órán tanúsított viselkedés; pesti utcán sétáló férfiak és nők; piros cserepes ház; piros felvonulási épület; piros kis épület; piros színű fűrt; piros tetejű kicsi házacska; reggeli boldog madárcsicsergés; régi díszített ház; régi egészségtelen lakás; régi fekete gáztűzhely; régi kócsagos szökökút; régi leégett falu; réti farkasokkal való verekedés; rettentő unalmas óra; rossz állapotban levő ház; rossz hírű magyarok; sárga színű csap; siralmas arccal elöltött ház; sokféle színű virág; szegény együgyű Heribald; széles ablakú nádfedeles ház; szerény viselkedésű, közepes termetű, zömök fiú; színes fürdőruhás ember; szorgos kezű dolgozó; szorgos kezű paraszt; szorgos kezű ember; szép dús zöldellő ág; szép és hosszú kavicsos út; szép hegyes út; szép kényelmes pad; szép kis téglaház; szép nagy ablak; szép nagy erdő; szép nagy fűrt; szép napos idő; szép napsütéses reggel; szép napsütéses nap; szép piros kalap; szép rendezett falu; szép selymes fű; szép tarka lepke; szép tiszta, rendes és határidőre elkészített épület; szép új iskola; szőke hajú vékony kislány; szükséges kézi szerszám; tágas tetőteraszos ház; tanulságos szép séta; tarka szárnyú lepke; tarka szárnyú pillangó; tavalyi terméshől csinált bor; téli hétfői nap; újabb adag áru; üdezöld bársonyos nap; üdezöld színű hatalmas fenyőerdő; verőfényes őszi vasárnap; veszedelmes tüzes kerék; vidám hangú fülemile; vidám kacagó ember; vidám természetű, játékos fiú; virágos réttel övezett ház; zord őszi reggel; zöld színű, nagy szemű szőlő. (Meg kell jegyeznünk, hogy egyes szerkezetekből hiányzik a vessző, ezek tulajdonképpen mellérendeltek. Ilyenek: pl.: régi kócsagos szökökút, vidám kacagó ember, idős feketeruhás asszony, gyönyörű tizenkét lépcsőből álló vízesés, szép tiszta romos és határidőre elkészített épület. Ezeket mellérendelteknek érezzük, hiszen nyilván nem a kócsagos régi, hanem a szökökút, nem a kacagó vidám, hanem az ember, nem a feketeruhás idős, hanem az asszony stb. A szöveghűség kedvéért kerültek így ide.)

b) A jelző szófaja folyamatos történetet kifejező melléknévi igenév: bódító illatú virág; közeledő királyi katona; épülő új városrész; forró nyári délután; tündöklő ezüst szalag; világító fényű hold.

c) Befejezett történetet kifejező melléknévi igenév: elhagyatott mezei kert; elmaradt kicsi felhő; felfegyverzett német katona; feltűrt gallérú férfi; izzadt fejű férfi; kopott kabátú fiatalember; nyugodt vízű Tisza.

d) Tulajdonfőnév: Badacsony nevezetű hegy; Gavrik nevezetű barát; Balsova nevű falu; Ságvári Endre utcai építkezés.

e) Köznév: görög stílusban épült ház; háromszög alakú dárda; ház alakú valami; latin szertartású pap; piramis alakú szökökút; török oldalon épülő földbástya.

f) Névmás: minden épkézláb férfi; minden felnőtt férfi; minden kis nesz; minden kis zörej; olyan mély árok; olyan szerencsés helyzet; olyan nagy eső.

g) Számnév: negyvenegy fokos láz; negyvenkét fokos láz; három hónapi mulasztás; két-három méteres gödör; tíz év körüli fiú; harminc év körüli férfi; három hónapi mulasztás; nyolc ágyas, fehérre meszelt falú kórterem; ötven körüli házaspár; tizen-nyolc tantermes iskola; sok érdekes játék; sok feliratú autó; sok jó tulajdonság; sok

moszkvai utca; sok szép emberi vonás; sok szép és értékes mese; sok szorgalmas ember; kevés rossz tulajdonság; számtalan kis zacskó.

3.8. Valamint köznyelvünkben, éppúgy e korcsoport írásos nyelvében is találhatók olyan jelzők, amelyek költői melléknévi metaforák, ill. metonimiák. Az általunk gyűjtött szerkezetek közül ilyenek: *agyafűrt játék, áruló pénz, bánatos vonó, bólogató gyümölcsfa, büszke virág, édesen szundító nagyúr, égő fa* (piros a virágja vagy levele), *eszeveszett alakzat, fülsiketítő rikoltás, gyilkos malomkő, gyilkos név, hajladozó fa, hajmeresztő dolog, halálba vezető út, hamvas fűrt, határtalan öröm, hátborzogató látvány, hátborzoló hang, hideg megfontolás, játékos természet, jeges félelem, jótekonyság, katonás rend, kísérteties fehér fal, lázas gondolat, lágy, sima sugár, lázasabb idő, megtáltosodott férfi, meleg, békés világosság, ordító fájdalom, öreg bükkfaajtó, pironogó szó, rémült sikoltás, szemfüles barát, szenvedélyes gomb, szomorú juharfa, szürkés zuhatag, zord rengeteg.*

3.9. Természetesen akad a fogalmazványokban néhány olyan jelző is, amelyeket elhasználtak, sztereotípoknak érzünk. Ilyenek: *bódító illatú virág, vadregényes táj, kínos gyötrelme, pajkos napsugár, víg kacaj*. A tények ismeretében hozzá kell tennünk a következőket. Az a körülmény, hogy ezek a felnőttek szemében sokszor üres szóvirágok, nem jelenti egyúttal és természetesen az is, hogy ezeket a tizenegy éves gyermek is elhasználta volna. Olvasta vagy hallotta a *pajkos napsugár* kifejezést vagy a *víg kacajt*, de ezek elcsépeltségét nem érzékeli. Neki új ez. Inkább talán a gyűjteményünkben található sok *szép* és *nagy* jelzőjű szerkezet érezhető néha funkciótlanok, s így ezekre inkább ráillik, hogy sztereotípek.

3.10. Szeretnénk bizonyos tekintetben nyomon követni a szókincs gyarapodásának útját, forrásait is. A közel kétezer szerkezet közül sok ebben az esztendőben került bele a tanulók aktív szókincsébe. Ezek egy része szó szerint, más része bizonyos módosulásokkal rögződött a tanulók tudatában. Némelyiket akkor írta le a tanuló, annál a témánál, amelyiket az írásmű alapján adtunk fel házi feladatul. Másikat egészen más témánál alkalmazta.

A Kádár Kata című népballada nyomán készített párbeszédben huszonkilencszer (!) szerepel a *feneketlen tó*. Van, aki *koporsóból kinőtt kápolnavirágról* beszél.

A szomszéd király, szomszédos fejedelem, szép fiatal király, kíméletlen király, tüzes villám a Csörsz árka népmonda hatásáról árulkodik. *A legokosabb bolond, a legbolondabb okos, a szemét vesztett nemesúr, szeretett vadászkutya, sziszegő kígyó* pedig a Beckó várából kerülhetett bele a szókészletbe ebben a formájában.

A magyarok Szentgallenben című 1. dolgozatból valók az alábbiak: *barbár magyarok, barbár pusztítás, borral megtelt hordó, csapra vert hordó, hordót feszegető vitéz, egyházi dal, latin szertartású dal, fogoly pap, papi hadifogoly, szegény együgyű Heribald, együgyű barát, szemfüles barát.*

A Toldira emlékeztetnek ezek: *vad bika, bőszi bika, vad üvöltés, dühödő állat, réti farkas, cseh bajnok, udvaron heverő gyilkos kő, vállas parasztfiú, gonosz György, gonosz lelkű György, meglepett bika.*

Az Egri csillagok tematikájához kapcsolódók: *török rabságból megszabadult fogoly, török temető, török oldalon épülő földbástya, török ágyú, török janicsár, törökverő vitéz, veszedelmes tüzes kerék, történelmi regény, egri vár.*

A bujdosó honvédtiszt, bujdosó katona, bujdosó tiszt, ellenségtől kapott pénz, minden épkézláb férfi, Tiszán vágott lék a Kuckó király című Móra-novella nélkül aligha lett volna olvasható a fogalmazványokban.

A gombok című Katajev-regényrészletre utalnak ezek: üzleti ügy, súlyos zacskó, számtalan kis zacskó, újabb adag „árú”, különösen nehéz gombzacskó, kócsagos szökőkút, rozsdás vaskócsag.

Cvirka A kis csalogányának köszönhető az alábbiak: becsapott fasiszták, betolakodó fasiszták, dalt fújó énekesmadár, litván falu, litván ember, egykori kis Csalogány, hódító német, szépen szóló síp.

A színlelt almalopás, színlelt almatolvaj, a visszatérő anyóka a Timur és csapátára emlékeztet.

*

A szegedi iskola harmincnégy tizenegy éves tanulója a megvizsgált tizenhét írásbeli munkájában 1877 féle minőségjelzőt használt összesen 2404 alkalommal. Gazdagnak tartjuk ezt a gyűjteményt. Mennyisége, minősége akkor lesz pontosabban értékelhető, ha összehasonlíthatjuk egy ugyane korcsoportbeli falusi, illetőleg osztatlan tanyai általános iskola tanulóinak hasonló munkáival.

ОБОРОТЫ КАЧЕСТВЕННЫХ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ПО ПИСЬМЕННОМУ ЗАПАСУ СЛОВ У УЧЕНИКОВ 11-ЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА

Л. Шомфай

Для цели развития устных и письменных выразительных способностей автору необходимо было бы знать, что в данном возрасте у детей каким запасом слов они обладают. Без этого почти невозможно планомерно развивать запас слов. В настоящее время нет таких машин в нашем распоряжении, с помощью которых представилась бы возможность измерить запас слов учеников. Работа автора в данном случае состоялась в том, что по активному, письменному запасу слов группы учеников 11-летнего возраста он подобрал обороты качественных определений, установил определённый порядок, расставил их по алфавиту, вслед за этим автор разбирал с разных аспектов приблизительно две тысячи разных оборотов определений. При осмотре автор исследовал например, какие качественные определения употребляются чаще всего; что определение само по себе какую часть речи представляет, прилагательное, причастие или существительное. Особому осмотру автора послужили разные виды сочинённых и однородных подчинённых определений. Автор изыскал находящиеся в сочинениях детей поэтические метафоры, а также стереотипные выражения.

ADJEKTIVISCHE ATTRIBUTKONSTRUKTIONEN AUS DEM SCHRIFTLICHEN WORTSCHATZ VON ELFJÄHRIGEN

Von

L. Somfai

Nach Verfassers Meinung könnte die Entwicklung der mündlichen und schriftlichen Ausdrucksfähigkeit der Schüler durch eine eingehendere Kenntnis ihres Wortschatzes stark gefördert werden. Er möchte mit seinen Untersuchungen hierzu einiges beitragen. Deshalb wurde der aktive Sprachschatz einer Altersgruppe von Elfjährigen untersucht, etwa 2000 adjektivische Attributkonstruktionen ausgeschrieben und von einigen Gesichtspunkten einer Untersuchung unterworfen. Nach Anführung einiger hundert Konstruktionen als Beispielen werden die am häufigsten vorkommenden Konstruktionen, die in Verbindung mit den meisten Attributen auftretende Nomina, die am häufigsten gebrauchten Attribute, nominale Attribute, partizipiale Attribute der präsentischen und der perfektiven Form, beordnende und unterordnende attributive Gefüge, sogenannte dichterische Epitheta und die stereotypen Attribute hervorgehoben. Schliesslich wird denjenigen Konstruktionen nachgegangen, die aus den in dem laufenden Schuljahre gelernten literarischen Werken in den Sprachschatz der Schüler gelangten.